

Bölüm 2

DIŞ POLİTİKA SÜRECİNE ETKİ EDEN DEĞİŞKENLER

Sefer YILMAZ¹

GİRİŞ

2019 yılında Akademisyen Yayınevi tarafından yayımlanan *Dış Politika Analizinde Bir Sistem Yaklaşımı* adlı bölümde, sistem yaklaşımının dış politikaya uyarlanması konusunda bir model ortaya atılmıştı (Yılmaz, 2019). Bu modele göre dış politika, “değişkenler” olarak adlandırılan iç etkenler ile, “parametreler” olarak nitelendirilen dış etkenlerin etkileşimi sonucunda girdilerin çıktılara dönüştürüldüğü bir sürece verilen isimdi.

2022 yılında yayımlanan *Dış Politika Sürecine Etki Eden Parametreler* adlı bölümde, söz konusu holistik yaklaşım sürecine etki eden dış etkenlerden belli başlıları incelenmişti (Yılmaz, 2022). Bu çalışmada ise, dış politika kararlarına etki eden iç etkenlerden yani değişkenlerden bazıları, “alt sistemler” şeklinde belirlenmeye ve açıklanmaya çalışılacaktır.

ALT SİSTEMLER/DEĞİŞKENLER

Psikolojik Alt Sistemler

Psikolojik argümanlar, aslında birçok uluslararası ilişkiler kuramının temel hareket noktası olmuştur. Geleneksel kuramların argümanlarını temellendirdikleri Thucydides, Machiavelli, Hobbes, Kant, Rousseau ve Smith gibi düşünürler, psikoloji ile yakından ilgilenmişlerdir (Bleiker & Hutchinson, 2007: 3). Geleneksel realizm, insanın doğasından yola çıkarak, insanın bencillik ve onur güdüsüyle hareket ettiğini, rekabetin insanın içindeki şeytani yapıdan kaynaklandığını öne sürmüştür (Morgenthau, 1946: 192; Donnelly, 2014: 56). Hobbes’a göre çatışma ve savaş, insanın doğasında vardır (Waltz, 1990: 21). Hobbes, Niebuhr ve Morgenthau, devletlerin izlediği benmerkezci güç siyasetini deterministik olarak insanın doğasına atfetmişlerdir (Wendt, 1992: 395).

¹ Prof. Dr. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İşletme Fakültesi, Yönetim ve Organizasyon AD, seferyilmaz@aybu.edu.tr, ORCID iD: 0000-0001-8784-2777

Liberaler ise tersine insan doğasının özünde iyi olduğunu ve barıştan yana olduğunu öne sürmüşlerdir (Paine, 1791: 169). Kant, insanın doğasında hem iyilik hem de kötülük unsurlarının belirsiz oranlarda mevcut olduğunu ve iyi yapılandırılmış devlet örgütlerinin insanları iyi vatandaş olmaya yönlendirebileceğini savunmuştur (Kant, 1991: 181). Marks, fikirlerini çıkar olgusuna vurgu yaparak açıklamaktadır. Uluslararası ilişkiler, ona göre, sınıf çıkarlarının bir mücadelesidir (Linklater, 1996: 129). İnşacılar, kuramlarının merkezine bilgi, algı ve fikir gibi sübjektif unsurları yerleştirmiştir. Toplumsal gerçeklikleri zihni bir süreç içerisinde beliren imajlar olarak öne sürmüşler ve bilinç kavramını insan davranışlarını anlamada bir başlangıç noktası olarak kabul etmişlerdir (Busse, 1999: 98). İnşacılar, insanların ve devletlerin nasıl düşünüp davrandıklarının; çevrelerindeki dünyayı nasıl algıladıklarına, inanışlarına, kendi kimlikleri ve başkalarının kimlikleri hakkındaki düşüncelerine ve müştereken geliştirdikleri anlam ve pratiklere göre değiştiğini savunmuştur (Hurd, 2008: 313). Devletlerin dış ilişkilerinin analizinde; karar vericilerin algıları ve yanlış anlamaları, dünya görüşleri, diğer ülkelerin imajları ve karar vericilerin kişisel yönelimleri gibi psikolojik unsurların tümünün ele alınması gerektiğini öne sürmüşlerdir (Kubalkova, 2001: 17).

Duygular ve duygudurumlar da dış politikada, karar vericilerin davranışları üzerinde önemli etkileri olan psikolojik faktörlerdir. Wong, diplomatların müzakere yaparken sadece muhataplarının ne söylediklerini değil, aynı zamanda onların sergiledikleri duygusal ipuçlarını da dikkate aldıklarını savunur (Wong, 2016: 145). Hatta Albright, bu nedenle, dış politikada yorumcuların sadece sözcükleri değil, vurgu ve tonlamaları da anlamlandırmaları gerektiğini öne sürer (Albright, 2003: 254).

Dış politikada psikolojik yaklaşımlar, karar vericilerin algı ve tutumlarının nasıl geliştiğini ve davranışa nasıl yansıdığını da araştırmıştır. Örneğin “*Zarardan Kaçınma*” yaklaşımı, maruz kalınan zararların, insan psikolojisi üzerinde, aynı değerde elde edilen kazançlardan çok daha etkili olduğunu öne sürmektedir. Bunun dış politikaya yansımalarına gelince; örneğin diplomatik müzakerelerde aynı değerde karşılıklı tavizler öngörülmesi halinde dahi bunun karar vericiler tarafından psikolojik olarak sanki bir kayıp şeklinde algılanabileceği ihtimalinin olduğudur (Renshan, 2012: 1).

“*Kesinlik Etkisi*” dış politika karar vericileri üzerinde etkili bir diğer psikolojik durumdur. Buna göre insanlar görece değeri daha az da olsa, kesin/garanti olduğuna inandıkları sonuca yönelik tercihte bulunmaya eğilimlidirler (Renshan, 2012: 2). Bir diğer önemli algısal durum, “*Çerçeveleme Etkisi*”dir. Buna göre karar vericiler,

kendilerine sunulan hikâyenin sunuluş biçimine göre farklı kararlar alırlar. Örneğin bir olayla ilgili aslında aynı sonucu ifade etse de, %15 ölüm olasılığı ile %85 hayatta kalma olasılığı arasında algı bakımından farklılıklar bulunmaktadır. Bu durum, dış politikada hem müzakereler sırasında hem de elde edilen çıktılarını kamuoyuna takdimi bakımından son derece önem arz etmektedir.

Psikolojide “*Olumlu İllüzyonlar*”, karar vericilerin içinde buldukları durumu aslında olduğundan çok daha avantajlı yorumlamalarıdır. Bu psikoloji, gerçekçi verileri ve değerlendirmeleri görmezden gelme veya dışlama eğilimi gösterir. Ancak aynı zamanda bu psikoloji, dış politikada muhatapların içinde buldukları durumu tersine, önemsiz görme şeklinde bir algı doğurabilir. Böylesi bir ruh haleti, karar vericileri gerçekçi değerlendirmeler yapmaktan alıkoyar ve hatalı kararlar almalarına yol açabilir (Renshan, 2012: 3).

Dış politikada “*Empati Yapamama*” bir diğer önemli psikolojik durumdur (Bleiker & Hutchison, 2007: 1). Karar vericiler aynı nitelikte bir olayla ilgili, kendi öznesi oldukları durumlarda farklı, diğer devletlerin öznesi olduğu durumlarda farklı algılama ve tepkiler gösterebilmektedirler. Bir başka ifade ile başka devletler yaptığında olumsuz algılayıp tepki verecekleri bir tutum veya eylemi, kendileri yaparken, diğer devletlerin ne düşüneceklerini ve nasıl tepki vereceklerini öngörmeden hareket edebilmektedirler. Bu durum hem diğer devletlerin tepkilerini anlamada hem de kendi politika çıktılarını belirlemede sıkıntı yaratabilmektedir.

Dış politikada “*Atfetme Hatası*” karar vericilerin, meydana gelen olayları muhataplarının içinde buldukları durumdan kaynaklanan ve bir ölçüde zorunlu çıktılar şeklinde değil de muhatapların doğrudan kendi tercihleri ve tutumlarından kaynaklanan sonuçlar şeklinde değerlendirmesidir. Örneğin 2015 Kasım ayında Türkiye ile Rusya arasında yaşanan uçak krizinde Rus yetkililer, Türkiye’nin mükerrer beyanlarına rağmen meydana gelen olayı, durumdan kaynaklı bir sonuç yerine, Türkiye’nin kendilerine yönelik düşmanca tavrından kaynaklandığını düşünmüş veya kamuoyuna bu şekilde yansıtmıştır. Bu algı ve yaklaşım, iki devlet arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir.

Bu olay da göstermektedir ki, tıpkı inşacıların savundukları gibi, aslında herhangi bir dış politika olayının gerçekte nasıl olduğu değil, bu olayı karar vericilerin nasıl algıladıklarıdır önemli olan. Bu da, psikolojik unsurların dış politikadaki yerini ve önemini açıkça göstermektedir. Şayet bir devlet bir diğeri hakkında karşı tarafın kötü niyetli olmadığı konusunda iyi niyet taşır ise, bu durum “*kendi kendini doğrulayan kehanet*”e yol açar ve karşılıklı olarak birbirini

etkiler. Bu durumun tersine de mümkündür. Taraflardan biri diğer tarafın kötü niyetli olduğu konusunda algı ve düşüncelere sahip ise, öyle olmasa da neticede karşı taraf da bu algıdan etkilenecek o pozisyona gelebilir (Russett, 1993: 136). Wendt kendi kendini doğrulayan kehanetin, sosyal hayatın pek çok boyutunu açıklayabileceği görüşündedir (Wendt, 1998: 108).

Sosyolojik Alt Sistemler

Devletlerin dış politika davranışlarının, kimlikler, çıkarlar ve roller gibi sosyal unsurlar tarafından örülmüş bir ağın içerisindeki karmaşık etkileşimlerle şekil bulduğu yönünde çok sayıda argüman bulunmaktadır. Örneğin Moravcsik, sosyal kimlik ve değerlerin devletlerin tercihlerinin arka planındaki ana belirleyici etken olduğunu öne sürmektedir (Moravcsik, 1997: 525). Lebow da devletlerin davranışları ile kimlik ve çıkarları arasındaki ilişkiye vurgu yapar (Lebow, 2005: 284).

Liberal yaklaşımlar, devlet-toplum ilişkilerinin dünya politikalarında devletlerin davranışları üzerinde önemli etkilerinin olduğunu varsayar. Sosyal kimlikler, çıkarlar ve kurumlar öncelikleri belirleyerek devletlerin davranışlarını etkiler (Moravcsik, 1997: 513). Bu noktada Gramsci'nin, uluslararası ilişkilerin sosyal ilişkilerin önünden mi yoksa arkasından mı geldiği sorusuna, "*hiç şüphesiz arkasından*" şeklinde verdiği cevap anlamlıdır (Gramsci, 1971; Hay, 1966: 376).

Sosyal kimlikler, asgari düzeyde bir öngörü için hem iç hem de dış politikada elzem unsurlar olup bu kimlikler, sahiplerine ve diğerlerine, kimlik sahiplerinin ve diğerlerinin kim olduklarını anlatır (Tajfel, 1981: 255). Bu şekilde aynı zamanda kimlik sahiplerinin belirli durum ve aktörlere yönelik çıkar ve tercihleri hakkında da bir rota tayin eder. Dolayısıyla bir devletin kimliği sadece bir sıfat nitelendirmesinin ötesinde, somut öncelik ve hareket tarzlarına dair bir şablon da ortaya koyar. Bir başka ifade ile kimlikler milli çıkarlara ve bu çıkarlara uygun düşen davranış kalıplarına işaret eder.

Kimlik kuramcıları, kimlik gibi inşacı normlar olmadan devletlerin davranışlarının anlaşılamayacağını savunurlar (Griffiths, O'Callaghan & Roach, 2008: 51). Ancak kimliğe dair bu algı ve kavrayış durağan değildir. Zaman içinde kimlikler şekillenir, görevlerini ifa ederler ve yerlerini çoğu zaman yeni kimliklere bırakırlar. Tarih, yaşanan olaylar, devletler arasındaki siyasi tecrübeler ve ilişkiler, kimliğin değişimine etki eder.

Neo-realistler devletlerin kimliğini çıkar ekseninde tanımlarlar. Oysa inşacılar bu kimlikleri, tarihi, siyasi, kültürel ve sosyal bağlamları içerisinde ele alırlar. Bu yönüyle inşacıların yaklaşımları, bu çalışmada modellenen sistem yaklaşımıyla bir

ölçüde örtüşür. Kimliklerin arka planında hiç şüphesiz bilgi, algı ve değerlerden oluşan normlar bulunur. Normlar bir kimliği, diğerlerinin o kimliği tanıyabileceği nitelikte eylem biçimleriyle birlikte tanımlar (Jepperson, Wendt & Katzenstein, 1996: 54). Tüm bu müşterek bilgi, algı, kimlik, çıkar, rol ve değerler kümesi, bir toplumun kültürünün unsurlarıdır.

Katz ve Kahn örgütleri rol sistemleri olarak ele alır (Katz & Kahn, 1978: 186). Onlara göre rol davranışı, bir bireyin öngördüğü sonuçlara ulaşabilmesi için diğerlerinin tekrarlayan davranışları karşısında geliştirdiği tekrar eden davranışlar bütünüdür (Katz & Kahn, 1978: 189). Devletlerin benimsemiş oldukları roller aynı zamanda sosyal ve tarihsel bağlamlara göre çok çeşitlidir (Barnett, 1993: 274). Kimlik ve çıkarlar, devletlere rol tanımlamaları yaparlar. Devletin sınırları içinden olduğu gibi sınırları dışındaki çevreden de o devlete yönelik rol beklentileri olur. Devletler rol algularını, hem ülke içindeki çevreden hem de dış çevreden gelen bu beklentilere göre şekillendirir.

Katzenstein, kültürün devletler arasındaki dostluğu ve düşmanlığı anlamada en önemli araçlardan biri olduğunu öne sürmektedir (Katzenstein, 1996: 27). Toplumca müştereken paylaşılan değerler, normlar ve gelenekler, dış politika üzerinde etkilidirler (Johnston, 1995: 32-64). Bu nedenle dış politika analizlerinde, sosyolojik alt sistemin tüm unsurlarının analiz düzlemine dahil edilmesi gerekmektedir.

Uluslararası ilişkilerde kültürün etkisini en çarpıcı şekilde vurgulayanlardan biri de hiç şüphesiz Huntington'dur. "*The Clash of Civilizations*" adlı makalesiyle Huntington alanında büyük bir yankı uyandırmıştır (Huntington, 1993: 22-49). Ona göre yeni dünya mücadeleleri ideolojik ve ekonomik alanda değil, medeniyetler arasında yaşanacaktır. Huntington'un "*medeniyet*" lafzından kastı, tarih, dil, kültür, gelenek ve dini nitelendirmelerdir. Bu unsurlar içerisinde en büyük payı da din olgusuna vermektedir (Huntington, 2003: 25-29).

Din unsurunun dış politikayı şekillendirdiği öne sürülmektedir. Ancak dinin şekillendirici mi yoksa meşrulaştırıcı mı olduğu konusunda tartışmalar sürmektedir (Çolakoğlu, 2007: 61). Zira Huntington'un öne sürdüğü görüşlerden on yıl dahi geçmeden 11 Eylül olayları gerçekleşmiş ve bu olay pek çokları tarafından medeniyetler arası bir çatışmaya kapı aralamak maksadıyla kullanılmak istenmiştir. Bu bağlamda ABD'nin Afganistan ve Irak müdahaleleri, bu medeniyetler çatışması teziyle ilişkilendirilmiştir. Bu dönemde din olgusunun ABD dış politikaları üzerinde önemli etkilerinin olduğu da öne sürülmüştür (Haynes, 2005: 405). Reichley, ABD politikaları üzerinde din olgusunun her zaman önemli bir rol oynadığını belirtmektedir (Reichley, 1986: 23).

Din olgusu, bireylerin ve toplumların hayatında önemli olduğu gibi karar alıcıların dini inanış ve tutumlarının dış politika üzerinde etkisi de önemlidir (Luttwak, 1994: 9). Fox ve Sandler, din olgusunun dış politika üzerindeki etkisiyle kendini uluslararası ilişkilerde hissettirdiğini ve pek çok karar vericiyi motive eden bir unsur olduğunu öne sürmektedir (Fox & Sandler, 2004: 168). Din, hem devletlerin politikalarını meşrulaştırıcı hem de bu politikalara yönelik muhalif hareketlerin ideolojik dayanağı olabilmektedir (Fox & Sandler, 2004: 41). Din unsuru, herhangi bir ülkede meydana gelen din merkezli olaylara diğer devletlerin müdahil olması sonucunu da doğurabilmektedir. Kosova ve Bosna'da yaşanan siyasi çatışmaların arka planında din olgusunun yeri büyüktür.

Ülkelerdeki dini grupların da zaman zaman lobicilik faaliyetleri yürüttükleri ve dış politikayı etkilemeye çalıştıkları bilinmektedir. ABD'deki Evanjelistler, Siyonist Hristiyanlar ve Yahudi lobileri bunlara örnektir (Mayer, 2004: 695). Dinin uluslararası ilişkilerdeki etkisi sadece bunlardan ibaret değildir. Kimi uluslararası örgütler de din eksenli hassasiyetlerin ve birlikteliklerin bir sonucu olarak hayat bulabilmektedir. Örneğin İslam İşbirliği Teşkilatı bu tür bir örgüttür. Kuzey İrlanda'da 20.yüzyıl boyunca yaşanan çatışmaların ve bu çatışmalarda rol alan devletlerin yaklaşımlarının arka planında da din olgusu yatmaktadır.

Siyasi Alt Sistemler

Bir devletin yönetim şekli de dış politika üzerinde doğrudan etkileri olan değişkenlerden biridir. Demokratik rejimlerde karar mekanizmaları çok sayıda kuruma taksim edildiğinden diğer rejimlerde olduğundan çok daha fazla sayıda aktör karar süreçlerine müdahil olabilmektedir. Demokratik rejimlerde ayrıca "hesap verebilirlik" ilkesi gereğince karar vericiler kararlarında daha rasyonel davranmak durumundadırlar. Bu ülkelerde liderler bazen, muhalefet partilerinin ya da muhalif siyasi örgütlenmelerin dış politikalar hakkındaki görüşlerini, toplumun genelinden daha çok önemserler. Siyasi partiler kamuoyunun görüşlerinin siyasi platformlara taşınmasına hizmet ederler (Risse-Kappen, 1991: 479-512). Liberaller demokratik rejimlerin bu özelliklerinden ötürü daha barışçıl olacaklarını ve kolay kolay savaşı göze alamayacaklarını savunurlar. Onlara göre demokratik kurumlarla birlikte serbest ticaretin gelişmesi, zamanla savaşları dışlayacaktır.

Demokratik düzenlerde siyasi partilerin, çıkar gruplarının ve sivil toplum örgütlerinin hükümetlerin politikaları üzerinde etkili olduğu konusunda hemen herkes hemfikirdir (Burstein & Linton, 2002: 381). Walt ve Mearsheimer, ABD'deki İsrail lobisinin, temsilcileri ve üst düzey yöneticileri etkilemek amacıyla

seçim kampanyalarını destekleyerek, oy kullanarak ve kamuoyunu yönlendirerek lobicilik faaliyeti yürüttüğünü belirtmektedir (Walt & Mearsheimer, 2006). Katzenstein, dış politikaya etki eden siyasi unsurlar arasında siyasi partileri, sosyal sınıfları, çıkar gruplarını, kamuoyunu ve seçimleri saymaktadır (Katzenstein, 1978: 334-335). Hill, parlamentoların, kamuoyunun, medyanın ve baskı gruplarının tıpkı sosyal sınıflar ve rejim yapısı gibi dış politikada temel etkenler olduğunu savunur (Hill, 2003: 2224).

Parlamentar diplomasi, ülkeler arasındaki ilişkileri geliştirmek amacıyla parlamentonun bizzat kurumsal şekilde veya parlamenterler aracılığıyla yürüttüğü bir dizi faaliyete işaret eder (Weisglas & De Boer, 2007: 93). Hatta parlamentoların oynadığı bu rolün, uluslararası düzlemdeki çatışmaların önlenmesinde önemli katkılar sağladığı öne sürülmektedir (Weisglas & De Boer, 2007: 93). Ayrıca bu şekilde, hükümetlerin yürüttükleri dış politikaya da bir tür meşruiyet desteği sağladıkları bilinmektedir (Fiott, 2011: 2). Hükümetlerin parlamentoda çoğunluğa sahip olmadığı hallerde, parlamentoların dış politika geliştirme kapasitesi çok daha fazla olmaktadır (Whitaker, 2011: 10). Yani parlamentolar hükümetler karşısında ne kadar güçlü iseler, dış politikada da o denli aktif olabilmektedirler. Parlamentolar aynı zamanda soru, gensoru, genel görüşme, meclis araştırması veya soruşturması gibi yürüttükleri denetim işlevleri aracılığıyla, hükümetlerin dış politikaları üzerinde denetleme ve yönlendirme yapabilmektedir.

Siyasi alt sistemler içinde en önemlilerinden biri kamuoyudur. Beasley ve arkadaşları, bir devletin vatandaşlarının o devletin belirli bir dış politika konusu hakkındaki tutumlarının ortalamasını “*kamuoyu*” olarak nitelendirmektedirler (Beasley et al., 2013: 13). Küreselleşme, kamuoyunun önemini ve etkisini giderek arttırmaktadır (Marsh, 2008: 11). Ancak kamuoyunun çoğu zaman belirli bir dış politika konusunu etraflıca değerlendirecek bilgiye sahip olması beklenemez (Shapiro & Jacobs, 1989: 9). Bu nedenle Almond, toplumun dış politikaya yönelik tutumunun genellikle “*ilgisizlik*” şeklinde belirlediğini ileri sürer (Almond, 1960: 53). Yine bu nedenlerle Powlick ve Katz dış politikada kamuoyunun her zaman olmasa da pek çok dış politika konusunda muğlak olduğu şeklinde bir önermede bulunurlar. Bu muğlaklığı, tutum, değer ve paradigmlar şeklindeki genel şablonlar olarak açıklarlar (Powlick & Katz, 1998: 33). Nabers de kamuoyunun spesifik dış politika detayları üzerinde değil, ancak kimlik ve rol beklentisi gibi konularda paradigmalara sahip olduğunu ve dış politikaya ilişkin değerlendirmeler yaparken bu kalıpları kullandıklarını savunur (Nabers, 2009: 191-214).

Karar vericiler çoğu zaman kamuoyunun gerçekte ne düşündüğünü tam olarak bilmeden karar verirler (Powlick & Katz, 1998: 44). Bu tespit, karar vericilerin

kamuoyunun ne düşündüğünü önemsemediğinden değil, çoğu zaman bu bilgiye erişmenin pratik güçlüğünden kaynaklanmaktadır. Bu noktada medyanın rolü devreye girer. Medya, kamuoyunun şekillenmesinde önemli bir rol oynar (Cohen, 1963: 13). Özellikle 1991 Körfez Harbi esnasında ilk defa medyanın gücü ve etkisi çarpıcı şekilde fark edilmiştir (Robinson, 2002: 7-8). Dış politikada yaşananların anlık olarak toplumla paylaşılmasına imkân tanıyan teknolojik gelişmeler karşısında hükümetlerin medyanın kamuoyu etkisini görmezden gelmeleri mümkün değildir. Medyanın etkisiyle kamuoyu bir olayın sonrasında dakikalar içinde şekillenebilmekte ve hükümetlerin bu algıya karşı koyabilmeleri için sadece birkaç dakika gibi sınırlı bir süreleri bulunmaktadır (Malek, 2003: 23).

1970'lerde kamuoyunun dış politikaya yönelik ilgisiz olduğu şeklinde beliren kanaatler sonraki yıllarda eleştiriye maruz kalmıştır. Örneğin Holsti, toplumun dış politikaya mantıklı yaklaştığını, belirli tutumlar geliştirdiğini ve bu politikaları etkilemek istediğini savunmuştur (Holsti, 1992: 439-466). Holsti, politika değişikliklerinin genellikle kamuoyunun tercihleri doğrultusunda geliştiğini kaydetmektedir (Holsti, 1992: 459). Nitekim son yıllarda gelişim gösteren kamu diplomasisi kavramını kamuoyuyla angaje olma ya da kamuoyuna yönelik diplomasi şeklinde ele alıp açıklayan yaklaşımlar mevcuttur. Bu nedenle dış politikada kamuoyunun nasıl oluştuğunun ve karar vericileri nasıl etkilediğinin detaylı olarak analiz edilmesi gerekmektedir (Beasley, et al., 2003: 17).

Kamuoyunun somut halinin siyasi partiler, baskı grupları ve çıkar grupları tarafından şekillendirildiği öne sürülmüştür (Everst & Isernia, 2001: 7-8). Çıkar grupları ve lobiler, şüphesiz dış politika üzerinde etkili diğer toplumsal aktörlerdir. Sahip oldukları güce göre hükümetleri kendi lehlerine dış politika tercihleri benimsemeleri konusunda ikna etmeye çalışırlar (Beasley et al., 2013: 15). Bunların içinde en önemlisi ekonomik çıkar gruplarıdır. Bu gruplar hükümetlerden hem yurtdışındaki faaliyetlerini destekleyici hem de yurt içindeki rekabet güçlerini koruyucu ya da arttırıcı yönde taleplerde bulunurlar (Krasner, 1978).

Siyasi partilerin dış politika üzerindeki rolü ise tamamen parlamentodaki temsil kabiliyetleriyle ilişkilidir. Güçlü temsil kabiliyetleri olmayan ve parlamentoda pazarlık güçleri zayıf olan partilerin dış politika üzerinde önemli etkilerinin olması beklenemez. Jensen bu nedenle, siyasi partilerin dış politikaya etkilerinin bürokrasi kadar dahi olmadığını öne sürmüştür (Jensen, 1982: 135).

Bazılarına göre uluslararası ilişkiler, aslında iki düzeyli bir oyundan ibarettir. Ulusal düzeyde baskı grupları kendi çıkarlarını hükümet üzerinde kabul ettirmeye çalışırken, uluslararası düzeyde devletler bir yandan bu yerel baskıları

tatmin edecek nitelikteki çıkarlarını arttırmaya çalışırken diğer yandan da dış gelişmelerin olumsuz etkilerinden korunmaya çalışır (Putnam, 1988: 434). Yani bir diğer ifade ile aynı anda yürütülmesi gereken eşzamanlı iki oyunun olduğu iki masa vardır. Birindeki oyunda iyi bir kart, diğer masada oyunu bozabilir.

Ekonomik Alt Sistemler

Hopkins ve Mansbach, dış politika analizinde önemli gördüğü beş grup faktörü sıralarken beşinci sırada, bir toplumun doğal kaynaklar, endüstrileşme ve ekonomik büyüklük gibi değişkenlerinin o devletin dış politikası üzerinde etkili olduğunu savunur (Hopkins & Mansbach, 1973: 136). Geleneksel kuramlar da argümanları içerisinde bir şekilde ekonomik unsurlara vurgu yapmaktadır. Örneğin liberaller, bir devletin ekonomik bağımsızlığa sahip olmasının ve dış ticaretinin gelişmiş olmasının, o devletin dış politikaları üzerinde etkili olduğunu öne sürer. Dış ticaretle birlikte gelişen ekonomik bağımlılık ilişkilerinin, savaşların önlenmesinde önemli bir rol oynayacağını savunurlar (Russett & Oneal, 2001: 35). Liberaller ayrıca, ekonomik kazanımların, toprak kazanımının önüne geçmiş olduğunu ve bu nedenle devletler arasında rekabetin en yoğun yaşandığı alanların başında ekonomik alanın geldiğini öne sürerler (Kant, 1991: 114). Yapısalcılar da liberallerin bu görüşüne katılırlar. Yapısalcılara göre güç elde etmenin tek yolu askeri güç ve savaşlar değildir. Ekonomik ve teknolojik unsurların da bir devletin güç kavramına ilişkin değerlendirmelerde önemli yeri vardır.

Marks'a göre tarihteki tüm siyasi gelişmelerin arka planında ekonomik unsurlar rol oynamıştır. Ona göre tarihte yaşanan tüm değişimler toplumun ekonomik gelişmesinin bir sonucudur (Marx & Engels, 1848: 3). Ekonomik altyapıda yaşanan değişimler, politik üstyapıda da değişime yol açar (Hobden & Jones, 2008: 229). Yeni bazı Marksistlere göre siyasi çatışmaların arkasında halen de ekonomik güdüler yer alır. Onlara göre örneğin Körfez Savaşı gibi savaşların arkasında petrol kaynaklarına sahip olmak gibi ekonomik güdüler yatmaktadır (Travis, 1994: 256-259).

Bir devletin dış politika amaçlarına ulaşmak için kullanacağı askeri güç, sağlam ve çeşitlenmiş bir endüstri kapasitesiyle doğrudan ilişkilidir (Padelford, 1976: 213). Bu kapasitenin hem savunma sanayi gibi doğrudan askeri unsurları ihtiva etmesi hem de askeri güç kullanımı esnasında ülkenin ayakta kalmasına yetecek bir dayanıklılıkta olması gerekir. Aksi takdirde, ülke içinde ekonomisi zayıf bir devletin ülke dışında, ciddi harcamalar gerektiren güç kullanımına girmesi beklenemez.

Geleneksel dış politika yaklaşımları güvenlik, savunma ve diplomasiye öncelik verse de bugün artık ekonomik politikalar, gelişmişlik, uluslararası ticaret, çevre gibi başlıkları da kapsamak durumunda kalmıştır (Rana, 2011: 17). Diplomasi sadece “*diplomasi*” değil, ticari diplomasi, ekonomik diplomasi, iş diplomasisi, finans diplomasisi gibi ekonomik kaynaklı ilişkileri de merkezine alacak şekilde dönüştürülmektedir. Ekonomisi gelişmiş devletler, diğer devletlerle olan dış ticaret ilişkileri nedeniyle dış ilişkilerini iyi tutma eğilimindedirler. Ayrıca ekonomik gelişmişlik, diğer devletleri ticari ilişkiler bağlamında başta finans, enerji, hammadde ve teknoloji olmak üzere o ülkeye birçok bakımdan mecbur kılmaktadır (Russet & Starr, 1981: 217). Böylelikle devletlerin sahip oldukları ekonomik gelişmişlik ve teknoloji kapasitesi, tıpkı askeri güç gibi dış politikada nüfuz sağlamada en temel araçlardan biri haline gelmiş durumdadır (Sprout & Sprout, 1971: 73).

Kısaca kimi kuramcıların işaret ettikleri gibi, ekonomik unsurlar öyle ya da böyle bir devletin hem siyasal yapısına hem de dış politikasına, doğrudan ya da dolaylı olarak etki etmektedir. Bu nedenle dış politika analizlerinde üzerinde durulması gereken önemli bir alt başlıktır.

Jeopolitik Alt Sistemler

Jeopolitiğin bir akademik disiplin olarak ele alınması 19.yüzyılın sonuna tekabül eder (Toal, 1996: 21). Jeopolitik, genel bir tanımlama ile uluslararası ilişkiler üzerindeki coğrafi etkilerin analiz edilmesidir. Bir başka ifade ile jeopolitik, bir devletin politikaları üzerinde coğrafik faktörlerin etkileridir (Gottmann, 1942: 197). Bu yönü ile uluslararası ilişkilerden çok dış politikanın bir konu başlığıdır.

Jeopolitiğin muhtelif tanımları bulunmaktadır. Kjellen bu kavramı, bir devleti coğrafi bir organizma veya olgu olarak ele alan bir teori şeklinde tanımlamaktadır (Cahnman, 1943: 57). Tanımlamasında, devletlerin içinde yaşadıkları doğal çevreye atıfta bulunur. Kearns, jeopolitiğin bölgesel güçlerin nasıl doğup geliştiğini anlamaya çalışan bir tartışma olduğunu öne sürer (Kearns, 2003: 173). Alman teorisyen Ratzel organik bir yaklaşım sergileyerek devletleri biyolojik organizmalara benzetmiş ve devletlerin biyoloji kanunlarına göre hareket ettiklerini öne sürmüştür. Canlı bir organizma olduğundan devletlerin büyüme eğilimli olduklarını ve bu büyümenin de diğer devletleri yutararak sağlanacağını iddia edip yayılcı politikalara teorik altyapı hazırlamıştır (Ratzel, 1897: 299).

İngiliz yazar Mackinder, coğrafya ile politika arasındaki ilişkiyi tarihi bir perspektifte ele almıştır. Dünyayı bir savaş alanı olarak kabul edip bu alanda kilit pozisyonları elde etmenin küresel hâkimiyete yol açacağını öne sürmüştür

(Mackinder, 1904: 422). Bowman jeopolitiğin yerçekimi kuvveti gibi evrensel bir sürecinin olmadığını ve her devletin kendine göre bu kavramı yorumladığına işaret eder (Bowman, 1942: 646).

Alansal büyüklüğü, konumu, denize yakınlığı, sahip olduğu doğal kaynaklar, ulaşım ve enerji yolları üzerinde olup olmaması, komşulukları, sınırlarının uzunlukları, topografik yapısı ve iklim gibi coğrafik özellikler, bir devletin dış politikalarını doğrudan etkileme potansiyeline sahip jeopolitik unsurlardır. Örneğin yeterince petrol ve/veya doğal gaz rezervlerine sahip olan ülkelerin günümüzde diğer ülkelere olan enerji bağımlılıkları azalmakta, tersine diğer ülkeleri kendisine bağımlı hale getirebilmektedir. Bu bağımlılık ilişkisi etkilerini dış politika üzerinde ağırlıklı olarak hissettirmektedir (Russet & Starr, 1981: 142).

Uluslararası kuramların içinde buldukları dönemdeki özellikle de egemen güçlerin meşruiyet algılarına hizmet ettikleri yönündeki eleştirilerin çok daha fazlasının, jeopolitik kavramına yöneltildiğini söylemek yanlış olmaz. Zira jeopolitik özellikle de bir dönem, yani emperyalizmin zirve yaptığı 19.yüzyılın sonlarında ve yirminci yüzyılın başlarında, egemen güçlerin konularını takviye etmek ya da onların politikalarını meşrulaştırmak amacıyla geliştirilmiştir. Bu dönem jeopolitik yaklaşımlarına, geleneksel yaklaşımlar denilmektedir.

Gottman, jeopolitiğin subjektif ve ağır eleştirilere maruz niteliğinden ötürü bu kavramın yerine “*Politik Coğrafya*” kavramının kullanılmasını önermektedir. 18. yüzyıldan beri konuşulan politik coğrafya, devletlerin politikalarının, üzerinde yaşadıkları coğrafyadan kaynaklandığını savunur. Bu nedenle devletlerin içinde yaşadıkları coğrafyayı ele alarak inceler. Oysa jeopolitik, bir devletin üzerinde yaşadığı alanla ilgili ne gibi ihtiyaçlarının olduğunu analiz eder (Goodall, 1987: 191). Örneğin politik coğrafya bir devletin hakimiyet kurduğu alandaki petrol rezervleriyle ilgilenir. Ancak bu rezervlerin uzun dönemli projeksiyonlarını, komşularla ilişkilere etkilerini ve bu kaynaktan nasıl daha iyi yararlanılacağını jeopolitik belirler.

1980’lerin sonunda John Agnew, Gerard Toal, Simon Dalby gibi bazı yazarlar tarafından “*Kritik Jeopolitik*” kavramı ortaya atılmıştır (Dodds, 2001: 470). Bu kavramla birlikte, klasik jeopolitiğin varsayımları yeniden masaya yatırılarak sorgulanmaya başlanmıştır. Coğrafya ve politikayla ilgili hemen her kavram mercek altına alınmıştır. Bu dönemden sonra kimlik, kültür, küreselleşme ve bilişim çağı konuları jeopolitiğin ilgi alanına girmiştir (Dodds, 2001: 471). Kritik jeopolitik coğrafyayı, güç/bilgi ilişkisinin bir unsuru olarak kabul edip bu şekilde geliştirilen tartışma ve söylemlerin politikaya yön verdiğini iddia eder (Abercrombie, Hill

& Turner, 1994: 120). Bir açıdan bakıldığında bu yaklaşımın inşacıların, algı ve fikirlerin gerçeklikleri inşa ettiği şeklindeki varsayımıyla örtüştüğü görülmektedir. Buna göre bilişsel gerçeklik, somut gerçekliği öncelemektedir. Çağdaş jeopolitik söylemler, ben ve diğerleri algısı üzerinden geliştirilmektedir. Bu algının merkezinde kimlik yer almaktadır. Irk, dil, din, mezhep gibi unsurlar, bu kimliğin arka planındaki sosyolojik unsurlardır.

Kısaca, günümüzde geline nokta, neredeyse bütün küresel politikaların bir şekilde coğrafi algılarla ilişkili olduğu söylenebilir (Dodds, 2001: 469). Bir ülkenin coğrafi alan büyüklüğü, konumu, nüfusu, doğal kaynakları, enerji, su ve ulaşım imkanları gibi başlıklar, jeopolitiğin doğal unsurlarından bazılarıdır. Özellikle dış politikada, kamu diplomasisinin ve yumuşak güç unsurlarının giderek etkinlik kazandığı günümüz uluslararası ilişkilerinde jeopolitik, bir ülkenin coğrafya ile ilişkilendirilebilecek bütün kaynaklarına atıfta bulunmaktadır. Bu nedenle dış politika analizlerinde, bu jeopolitik unsurların da analiz düzlemine dahil edilmesi, yararlı görülmektedir.

SONUÇ

Bu bölümde, dış politika sürecine etki eden unsurlar arasından, “*alt sistemler*” olarak nitelendirdiğimiz, bir ülkenin sınırları içinde cereyan eden psikolojik, sosyolojik, siyasi, ekonomik ve jeopolitik değişkenlere yer vererek bu değişkenlerin dış politika davranışları üzerindeki etkilerini incelemeye çalıştık. Sistem yaklaşımına göre bu değişkenlerin dış politika çıktıları üzerinde doğrudan etkileri olabileceği gibi, “*üst sistemler*” içinde yer alan parametrelerle etkileşimleri sayesinde dolaylı etkileri de olabilmektedir.

Bu nedenle, sistem yaklaşımı bize, dış politika süreci üzerinde etkili olması muhtemel bütün unsurların analiz düzlemine dahil edilerek çok boyutlu bir şekilde incelenmesini gerektirmektedir. Bir başka çalışmada, burada soyut olarak ortaya koyduğumuz dış politikadaki sistem yaklaşımının, somut örnek olaylarla açıklanmasının yararlı olabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abercrombie, N., Hill, S. & Turner, B. S. (1994). *The Penguin Dictionary of Sociology*. London: Penguin.
- Albright, M. K. (2003). *Madam Secretary*. New York, NY: Miramax Books.
- Almond, G. (1960). *The American People and Foreign Policy*. New York: Praeger.
- Barnett, M. N. (1993). Institutions, Roles, and Disorder: The Case of the Arab States System. *International Studies Quarterly*, 37(3), 271-296.

- Beasley, R. K., Kaarboo, J., Lantis, J. S. & Snarr, M. T. (2013). *Foreign Policy in Comperative Perspevtive*. Los Angeles, Sage.
- Bleiker, R. & Hutchison, E. (2007). *Understanding Emotions in World Policts: Reflections on Method*. Working Paper 2007/5, Canberra, Avustralian National University.
- Bowman, I. (1942). Geography vs. Geopolitics. *Geographical Review*, 32(4), 646-658.
- Burstein, P. & Linton, A. (2002). The Impact of Political Parties, Interest Groups, and Soci-
al Movement Organizations on Public Policy: Some Recent Evidence and Theoretical
Concerns, *Social Forces*, 81(2), 380-408.
- Busse, N. (1999). Constructivism and Southeast Asian Security, **The Pacific Review**,
12(1), 39-60.
- Cahnman, W. J. (1943). Concepts of Geopolitics. *American Sociological Review*, 8(1), 54-
59.
- Cohen, B. C. (1963). *The Press and Foreign Policy*. Princeton, Princeton University Press.
- Çolakoğlu, S. (2007). Dış Politika Yapım Sürecinde Din Faktörünün Etkisi: Pakistan Örneği, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 36, 61-82.
- Dodds, K. (2001). Political Geography III: Critical Geopolitics After Ten Years, *Progress in Human Geography*, 25(3), 469-484.
- Donnelly, J. (2014). Realizm. Scott Burchill and Andrew Linklater (Eds.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, İstanbul: Küre Yayınları.
- Everst, P. & Isernia, P. (2001). *Public Opinion and the International Use of Force*. London and New York: Routledge.
- Fiott, D. (2011). On the Value of Parliamentary Diplomacy. *Madariaga Paper*, 4(7), 1-5.
- Fox, J. & Sandler, S. (2004). *Bringing Religion in International Relations*. New York: Palgrave Macmillan.
- Goodall, B. (1987). *Dictionary of Human Geography*. London, Penguin Books.
- Gottmann, J. (1942). The Background of Geopolitics. *Military Affairs*, 6(4), 197-206.
- Gramsci, A. (1971). Selections from Prison Notebooks, Q. Hoare and C. N. Smith (Ed.), London.
- Griffiths, M., O'Callaghan, T. & Roach, S. C. (2008). *International Relations: The Key Concepts*. Routledge Key Guides, London: Routledge.
- Hay, D. (1966). *Europe in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*. London: Longmans.
- Haynes, J. (2005). Religion and International Relations after 9/11. *Democratization*, 12(3):398-413.
- Hill, C. (2003). *Changing Politics of Foreign Policy*. New York: Palgrave Macmillan.
- Hobden, S. & Jones, R. W. (2008). Marxist Theories of International Relations. John Baylis, and Steve Smith (Eds.), *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, (142-153). Oxford: Oxford University Press.
- Holsti, O. R. (1992). Public Opinion and Foreign Policy: Challenges to the Almond-Lippmann Consensus Merhsion Series: Research Programs and Debates. *International Studies Quarterly*, 36(4), 439-466.
- Hopkins, R. F. & Mansbach, R. W. (1973). *Structure and Process in International Politics*, New York: Harper & Row.
- Huntington, S. (1993). The Clash of Civilizations? *Foreign Affairs*, 72(3), 22-49.
- Huntington, S. (2003). Medeniyetler Çatışması mı? Murat YILMAZ (Der.), *Medeniyetler Çatışması*. (25-29). Ankara, Vadi Yayınları.
- Hurd, I. (2008). Constructivism. Christian Reus-Smit & Duncan Snidal (Eds.), *The Oxford Handbook of International Relations*, Oxford: Oxford University Press.

- Jensen, L. (1982). *Explaining Foreign Policy*. New Jersey, Prentice Hall, Englewood Cliffs.
- Jepperson, R. L., Wendt, A. & Katzenstein, P. J. (1996). Norms, Identity, and Culture in National Security. Katzenstein (Ed.), *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, (33-75). New York: Columbia University Press.
- Johnston, A. I. (1995). Thinking About Strategic Culture. *International Security*, 19, 32-64.
- Kant, I. (1991[1795]). Perpetual peace. H. Reiss (Ed.) *Kant's Political Writings*, (93-131). Cambridge: Cambridge University Press.
- Katz, D. & Kahn, R. L. (1978). *The Social Psychology of Organizations*. (2nd Ed.), New York: John Wiley & Sons.
- Katzenstein, P. J. (1978). *Between Power and Plenty: Foreign Economic Policies of Advanced Industrial States*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Katzenstein, P. J. (1996). Introduction: Alternative Perspectives on National Security. P. J. Katzenstein (Ed.), *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, New York: Columbia University Press.
- Kearns, G. (2003). Imperial Geopolitics: Geopolitical Visions at the Dawn of the American Century. John Agnew, Katharyne Mitchell, Gerard Toal (Eds.), *A Companion to Political Geography*, (173-187). Oxford: Blackwell.
- Krasner, S. D. (1978). *Defending the National Interest: Raw Material Investments and US Foreign Policy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Kubalkova, V. (2001). Foreign Policy, International Politics, and Constructivism. V. Kubalkova (Ed.), *Foreign Policy in A Constructed World*, London & New York: M. E. Sharpe.
- Lebow, R. N. (2005). Reason, emotion, and cooperation. *International Politics*, 42(3), 83-313.
- Linklater, A. (1996). Marxism. Scott Burchill (Ed.), *Theories of International Relations*, (119-144). New York: St. Martin's Press.
- Luttwak, E. (1994). The Missing Dimension. Douglas Johnston & Cynthia Sampson (Eds.), *Religion: The Missing Dimension of Statecraft*, (8-20). Oxford: Oxford University Press.
- Mackinder, H. J., (1904). The Geographical Pivot of History. *The Geographical Journal*, 23(4), 421-437.
- Malek, A. (2003). Foreign Policy and the Media. D.H. Johnston (Ed.), *Encyclopedia of International Media and Communications*, 2, Amsterdam: Elsevier.
- Marsh, I. (2008). Globalization and Public Opinion in Western Europe and Southeast Asia. Takashi Inoguchi & Ian Marsh (Eds.), *Globalization, Public Opinion and the State*, London and New York: Routledge.
- Marx, K. & Engels, F. (1992[1848]). *The Communist Manifesto*. Oxford: Oxford University Press.
- Mayer, J. D. (2004). Christian Fundamentalists and Public Opinion Toward the Middle East: Israel's New Best Friends? *Social Science Quarterly*, 85(3), 695-712.
- Moravcsik, A. (1997). Taking Preferences Seriously: A Liberal Theory of International Politics. *International Organization*, 51(4), 513-553.
- Morgenthau, H. J. (1946). *Scientific Man vs. Power Politics*. Chicago: University of Chicago Press.
- Nabers, D. (2009). Filling the Void of Meaning: Identity Construction in US Foreign Policy After September 11. *Foreign Policy Analysis*, 5, 191-214.
- Padelford, N. J. (1976). *The Dynamics of International Politics*. New York: Macmillan.

- Paine, T. (1791). *Rights of Man*. Baltimore: Penguin Books.
- Powlick, P. J. & Katz, A. Z. (1998). Defining the American Public Opinion/Foreign Policy Nexus, *Mershon International Studies Review*, 42, 29-61.
- Putnam, R. D. (1988). Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games, *International Organization*, 42(3), 427-460.
- Rana, K. S. (2011). *21st Century Diplomacy: A Practitioner's Guide*. London: Continuum International Publishing Group.
- Ratzel, F. (1897). Studies in Political Areas: The Political Territory in Relation to Earth and Continent. *The American Journal of Sociology*, 3(3), 281-432.
- Reichley, A. J. (1986). Religion and the future of American politics. *Political Science Quarterly*, 101(1), 23-47.
- Renshan, J. (2012). Decision Making, Psychological Dimensions of Foreign Policy. Daniel J. Christie (Ed.), *The Encyclopedia of Peace Psychology*, (1st ed.)(1-5). Wiley-Blackwell.
- Risse-Kappen, T. (1991). Public Opinion, Domestic Structure, and Foreign Policy in Liberal Democracies, *World Politics*, 43, 479-512.
- Robinson, P. (2002). *The CNN Effect: The Myth of News, Foreign Policy and Intervention*. London and New York: Routledge.
- Russett, B. & Starr, H. (1981). *World Politics: The Menu for Choice*. San Francisco: W. H. Freeman & Company.
- Russett, B. & Starr, H. (2001). *Triangulating Peace: Democracy, Interdependence, and International Organizations*. New York: Norton.
- Russett, B. (1993). *Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post-Cold War World*. Princeton: Princeton University Press.
- Shapiro, R. Y. & Jacobs, L. R. (1989). The Relationship Between Public Opinion and Public Policy: A Review. Samuel Long (Ed.), *Political Behaviour Annual*, V.2, Boulder, Westview Press.
- Sprout, H. & Sprout, M. (1971). *Towards a Politics of Planet Earth*. New York: Van-Noststrand Reinhold.
- Tajfel, H. (1981). *Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Toal, G. (1996). *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space*. London: Routledge.
- Travis, T. (1994). Usefulness of Four Theories of International Relations in Understanding the Emerging World Order. *International Studies*, 31(3), 249-264.
- Walt, S. & Mearsheimer, J. (2006). The Israeli lobby and U.S. foreign policy. *Middle East Policy*, 13(3), 29-87.
- Waltz, K. N. (1990). Realist Thought and Neo-Realist Theory, *Journal of International Affairs*, 44(1), 21-37.
- Weisglas, F. & De Boer, G. (2007). Parliamentary Diplomacy. *The Hague Journal of Diplomacy*, 2, 93-99.
- Wendt, A. (1992). Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics. *International Organization*, 46(2), 391-425.
- Wendt, A. (1998). On Constitution and Causation in International Relations. *Review of International Studies*, 24(5), 101 - 118.
- Whitaker, R. (2011), *The European Parliament's Committees: National Party Influence and Legislative Empowerment*. London: Routledge.

- Wong, S. S. (2016). Emotions and the Communication of Intentions in face-to-face diplomacy. *European Journal of International Relations*, 22(1), 144-167.
- Yılmaz, S (2019). A 'Systems Approach' For Foreign Policy Analysis, in Harun Bal (Ed.) *Economics and Politics*, (pp.1-14). Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Yılmaz, S. (2022). Dış Politika Sürecine Etki Eden Parametreler, Neslihan Coşkun Karadağ & Abdullah Balcıoğulları (Eds.), *Sosyal Bilimlerde Güncel Araştırma ve İncelemeler III*, (165-176). Ankara: Akademisyen Kitabevi.